

A HERCEG ESTERHÁZY-CSALÁD ZENEI GYŰJTEMÉNYEINEK TÖRTÉNETE²

Az Esterházy főnemesi család címere

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, ennek részeként az Esterházy-gyűjtemény másfél évtizeden át volt vezetőjeként sokszor megálltam az Esterházy kottákat tároló raktári polcok előtt és kerestem a rejtély megoldását. Mi lehetett az oka annak, hogy magyar főurak egymást felváltó nemzedékei, műkedvelő zeneszerető emberek, de mégis csak katonák, diplomaták, azaz civilek, kották beszerzésére szinte egész légiónyi alkalmazottat vettek fel, őket jól megfizették, pedig a beérkező, vagy helyben másolt produktum, az elkészült kotta s nyomában a kottatár, ha nem szólalt meg azonnal, egyáltalán nem volt szépnek mondható. A képtár vagy az ötvösművészeti remek szomszédságában még a híres Esterházy-„zebrák” is (az eszterházaai és a kismartoni operajátékot kiszolgáló kék-sárga csíkozású tékába kötött állományrészek) – megszólaltatásuk nélkül – csak szerény, reprezentációra alkalmatlan látványt nyújthattak.

Az Esterházy-könyvtár értékes díszművei szomszédságában a kották polcfolyómétereinek műértéke, mint másik értékjelző, aligha volt a beavatatlan

¹ [Szőnyiné Szerző Katalin | zenetörténész - MMA - Akadémikusok](#)

² Nyomtatott első közlését lásd: SZERZŐ Katalin: A herceg Esterházy-család zenei gyűjteményeinek története (angol, német, francia fordításban is). – In: HAYDNEUM. Magyar Régizenei Központ / Hungarian Centre for Early Music, Budapest, 2021, 57-96. o.

külső szemlélő számára felbecsülhető. Épp ezért csodálatra méltó *Esterházy II. Miklós* herceg (1765–1833) olykor teljes zeneszerzői hagyatékokat felvásárló 19. század eleji zenei műgyűjtő szenvedélye, mely az Esterházy-mecenatúra zenei betetőzéseként egész Európában a párját ritkította. Mert valljuk be, műgyűjtői zsenialitás, ritka zenei értékelvűség és ravasz kereskedelmi „szimat” kellett egyszerre hozzá, hogy a zeneművek újabb közeli bemutatásának a reménye nélkül *évszázadokra visszamenőleg* a család dokumentálható zenei múltját a herceg gondosan megőrizze, és új vásárlásokkal a *jövendőt*, a kéziratok kottákba rejtett remekművek titkát hajszálpontosan megérezze. Mindehhez szükség volt még a hitére, hogy eltökélten higgyen is benne, hogy ezek a szakszerűen megőrzött zeneművek egykor valóságos közkinccsé válnak, és az európai zenei magas kultúra képviselőiként az Esterházy-család dicsőségét zengik.

Esterházy Miklós

A kifinomult műérzék a magyar történelem egyik legjelentősebb főúri családjában több nemzedék gondos nevelése nyomán alakult ki. A hercegi ágat megalapító *Esterházy Miklós* (1582–1645) vagyontalan vidéki református kismemesként emelkedett az 1541 után – Királyi Magyarországra, Török Hódoltságra és Erdélyi Fejedelemségre szakadt Magyarországon a leghatalmasabb, 1600-ban katolikus hitre áttért főúrává. A lehetőségek, a politikai kombinációk gondos elemzése, azonnali cselekvés és a hatalom megragadásának

és megszerzésének képessége egyaránt jellemezték a politikai színtéren megjelenő magyar főurat. A „két pogány közt egy hazáért” vergődő, azaz a török és a Habsburg hatalmi aspirációk között választó Esterházy Miklós 1625-ben már a Habsburgok bizalmából lett két évtizeden át az ország nádora, azaz a király helyettese és a katolikus Habsburg-párt vezére. Előnyös házasságokkal közben hatalmas vagyonra tett szert, 1622-ben az ország keleti felén fekvő Munkácsot, a veszélyeztetett birtokközpontot, bátor haditettei jutalmául a nyugati határszélre cserélte át. Uradalmi központja a Bécs és Pozsony közelségében fekvő és 1527 óta már szintén a család tulajdonában lévő *Galánta* melletti *Kismarton* és *Fraknó* lett.

Esterházy udvartartásáról, annak zenei életéről csak szórványos adataink vannak, de Horányi Mátyás színháztörténész tudni véli, hogy Esterházy Miklós nádornak már Munkácson is jó zenészei lehettek,³ hiszen Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1619-ben egy udvari ünnepekre „legalább egy hárfását” kölcsönkéri, 1640-ben pedig a soproni jezsuitáknak engedi át a zenekarát. Ez az együttes még vélhetően nem „zenekar” volt a szó mai, egy szólamot több zenésszel is „kar”-ban együtt játszó társulat értelmében, de már Kismartonban is trombitások, hárfások, tárogatók emelték az udvartartás fényét.⁴

1652. augusztus 26, a *vezekényi csata* napja, 370 éve minden Esterházy-történet kötelezően megörökítendő gyásznapja. Felvidéken - a mai Szlovákia területén-, Nyitrához közel, török sereg portyázott a vidéken, és elhajtottak 3000 marhát, foglyul ejtettek 150 keresztényt. A közelben tartózkodó Esterházyak önfeláldozó rajtaütésével a magyar, szlovák, német helyi harcosok győztek, de négy Esterházy, köztük a rangidős Esterházy László meghalt a csatatéren. A Nagyszombatban rendezett, egész Európát megrázó nagyszabású temetésen 5000 lovas vitéz és fáklyás siratók kísérték végső nyughelyükre a vörös posztóval beborított koporsókat. A 17 éves Esterházy Pál (1635–1713), a néhai Esterházy Miklós nádor legkedvesebb fia, a vezekényi csata tragédiája után lett László bátyja elhunytával az Esterházy-család új feje.

3HORÁNYI Mátyás: *Esterházyi vigasságok* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, 15. o.

4 Lásd Horányi i.m. u.o.

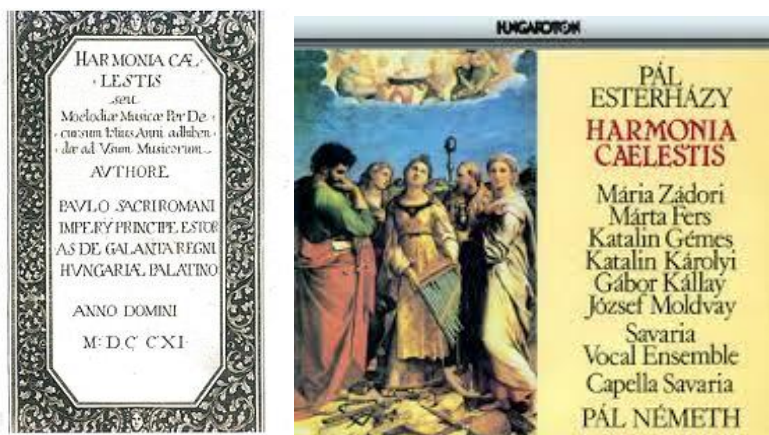
Esterházy Pál

Valamennyi Esterházy közül az 1635-ben Kismartonban született Esterházy Pál volt zeneileg a legtehetségesebb. Jól játszott a virginálon, hajdútáncot járt, ha szerepe úgy kívánta, de a zene és tánc mellett minden művészeti ágban, színészetben, költészetben, festészetben is kipróbálta tehetségét. Zrínyi Miklós (1620–1664), a szinte nagyapaként őt szerető költőzseni és törökverő hős már kamaszkorában kitüntette őt barátságával. Hamar kialakult benne a rendkívüli tettekre sarkalló *kiválasztottság* érzése.

Hatalmas vagyonokat hozó szerencsés házasságaival, a Habsburg-családhoz fűződő kitartó hűségével Esterházy Pál országnyi területeket szerzett. A 17. század fordulóján már 16 vár, 29 birtok tartozik a javadalmaihoz. Bécs 1683-as török alól való felszabadítása után ő viszi keresztül, hogy a rendek az 1687. december 9-i pozsonyi országgyűlésen az uralkodóház férfiágának örökletes jogát a magyar koronára kimondják, egyúttal az 1222-es Aranybulla óta a magyar alkotmányos gondolkodásban gyökeret vert uralkodó elleni ellenállás jogát is felmondják: ezt megerősítve a 9 éves I. József fejére saját kezűleg helyezi el a Szent Koronát, s ezt I. Lipót császár a *birodalmi hercegi cím* megadásával jutalmazta.

A nagy politikai küzdelmek, államszervezési munkálatok, saját birtokainak folyamatos korszerűsítése, s e közben politikai ellenfelei támadásai, az udvar későbbi mellőzése elkeseredett lelkületű embert is faraghattak volna a hercegből.

De nem így történt. Életműve minden művészi-gondolati területen – a költészetben, zeneműveiben, építkezéseiben, mecénási egyháztámogató cselekedeteiben – egészen sajátos, eredeti ellenpólusát alkotta meg a földi világnak. Szent István királyunk – Hartvik legendájában fennmaradt, a Szent Koronát Szűz Máriának felajánló – végrendeletétől ihletet kapva, a földi ellenségek által megtépázott egykori Magyarország területi integritását a „Mária országa” gondolatkörrel emelte át egy másik, égi dimenzióba. Híres Mária-kultusza, Boldogasszonyfalva (Frauenkirchen) katedrálisának felépítése, egyéb Mária-kegyhelyek építése, zarándoklatai, Mária-metszeteket megjelentető népszerű kiadványai, versei szinte intézményesítették a megelőző évszázadok látenszen létező népi Mária-kultuszát.

Az 1711-ben kiadott mű fedőlapja és a 2014-ben megjelent Hungaroton felvétel borítója

**[Esterházy Pál: Harmonia caelestis, Capella Savaria, Zádori Mária
Melinda Szöllősi \(1:58\)
TELJES LEJÁTSZÁSI LISTA \(50 dal\) MEGTEKINTÉSE](#)**

Kismartoni udvartartásába 1678-ban szerződtette Franz Schmidbauer gambajátékost első karmesternek, aki 1701-ig, elhunytáig működött az udvarban⁵. A kutatók feltételezik, hogy a herceg Esterházy Pál neve alatt Bécsben kijött *Harmonia caelestis* (1711), a magyar egyházi műzene legelső műremeke, valójában kompiláció, Esterházy Pál összeállítása a nyugati egyházi zene és a

⁵ V. ö. Pál ESTERHÁZY, *Harmonia caelestis*. Közreadja, bev. tanulmánnyal ellátja Sas Ágnes. Budapest MTA Zenetudományi Intézet, 1989. Esterházy Pál udvari zenészeiről lásd a 13-15. o.

magyar egyházi népének legszebb melódiáiból. Az 55 változatos hangszerelésű, az egyházi év ünnepeit követő kantáta komponálásánál minden bizonnyal segítségül vehette udvari zenészei, főként karmestere zenei mesterségbeli tudását. Mindez nem csökkenti a latin egyházi szövegekre, saját szövegeire írt csodálatos színgazdagsággal, németes, olaszos, magyaros fordulatokkal ékes zenemű páratlan hatását, s benne a koncepciót megalkotó Esterházy herceg kivételes muzikalitását. A mű háttérében kirajzolódik az egykorú kismartoni udvartartás gazdag zenei élete, bécsi mintákat követő egyházi és táborigyűlések mindennapi praxisa.

Amikor galántai Esterházy Pál herceg 1713-ban pestis járvány áldozata lett, már 1695 óta szilárd *jogi alap* támogatta birtokai hitbizományi oszthatatlanságát, 1712-től – III. Károly császár kitüntetéseként – pedig a férfi elsőszülöttek örökölhető hercegi rangjának a továbbélését. Az ő műve volt az 1663–1672 között olasz mesterekkel átépített ragyogó kismartoni barokk kastély, az 1674-ben *orgonával* felavatott kápolna, 200 vendégszoba, és az általa alapított *zenekar* számára 1701-ben elkészült impozáns *zeneterem* és a könyvtár. Mindez műhely lett és pódium,⁶ mely a következő nemzedékeknek lehetőséget adott az udvari reprezentáció minél fényesebb megmutatására, a Habsburg császári udvar zenekultúrájával vetekedő nyugat-magyarországi zenei élet felvirágoztatására.

Esterházy Mihály

Esterházy József

⁶ Lásd: SAS Ágnes: Az Esterházy hercegi udvar zenéje. - In: Képes magyar zenetörténet, szerk. Kárpáti János, Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 91-106. o.

Herceg Esterházy Pál halála után Esterházy Mihály (1671–1721), majd Esterházy József (1688–1721) herceg vette át a hitbizományt, de korai haláluk miatt már 1721-től az osztrák törökverő hadvezér, Starhemberg tábornok családjából származó özvegy *Maria Octavia régensnő* vette át az udvarban az irányítást. A korábbi magyar főúri feleségek után most *német lett az udvartartás* nyelve: Maria Octavia egész Európára kitekintő kapcsolataival a kor legjelentősebb zenészeit szerződtette a kismartoni rendszeres opera- és oratórium előadások biztosítására. 1728-tól ő hívta meg Gregor Joseph Werner zeneszerzőt (1693–1766), először fiai zenetanítására, majd a kismartoni egyházzene folyamatos és magas színvonalú szolgálatára. A Bach-kortárs és Fux-tanítvány Gregor Joseph Werner hatalmas és jelentékeny életművet hagyott maga után: Kismarton számára komponált 22 nagypénteki oratóriuma, 40 miséje, „osztrák-délnémet népies dallamokat felhasználó zsánerdarabjai” (Sas Á.) az érett délnémet zenei barokk legmagasabb színvonalára emelték az Esterházy-udvar zenekultúráját.

Esterházy Pál Antal

A mindenkori hercegi karmester munkaköréhez az ünnepek egyházi és világi alkalmainak kiszolgálásán, művek komponálásán és betanításán kívül a hercegi

kottatár és hangszerár szakszerű gondozása is hozzátartozott. *Pál Antal* (1711–1762), aki 1734-től lett az „uralkodó herceg”, hegedűn és gordonkán is játszott. A leltárak gondos vezetésére, a változások, bővítések, selejtezések figyelemmel kísérésére nagyobb revíziók alkalmával külső segítséget is igénybevettek. Így amikor Pál Antal herceg olaszországi és németországi útjain sok zeneműkéziratot vásárolt, 1757-ben egy *Champée* nevű francia hegedűssel készítette el a mintegy 150 zeneművet felsoroló első komoly Esterházy zenemű-katalógust. Pál Antal legnagyobb zenetörténeti jelentőségű cselekedete azonban az ifjú *Joseph Haydn* (1732–1809) felfedezése volt, akit Werner első karmester beosztottjaként 1761. május elsején szerződtetett másodkarmesteri feladatokra. Új fejezet kezdődött ezzel az Esterházy rezidencia művészetpártolásában (lásd Mikusi Balázs tanulmányát), mely négy egymás követő hercegi patrónus és Haydn kapcsolatában egy Bécs melletti, valójában vidékinek számító magyar udvartartásban az európai zene egyik aranykorát hozta el.

A fiatal Joseph Haydn és Esterházy Fényes Miklós portréja (Martin Knoller festménye)

Esterházy Fényes Miklós 1762–1790 közötti uralkodása alatt az udvari zenélés központja Kismartonról a Magyar Verszáliává átalakított pompázatos Fertő-tó parti Esterházy kastélyra tevődött át. A leégett, majd újraépített Operaházban és a Marionett Színházban 1768 és 1790 között – Malina János szíves közlése szerint – mintegy 1400 operaelőadást rendezett Haydn, a herceg aktuális divatokat követő, Bécset mintázó, főleg olasz operákat preferáló megrendelése szerint.

A restaurált Marionett Színház

A túlköltekezést azonban még egy Esterházy-udvar sem tudta anyagilag egyensúlyba hozni, ezért az 1790–1794 között regnáló *Antal herceg* feloszlatta a zenekart, és nyugdíjba küldte Haydnt.

Esterházy II. Miklós

A herceg halála után az őt követő *II. Esterházy Miklós* alatt az újjászerveződő zenei élet „ezüstkorszakként” vonult be a zenetörténetbe: ismét Kismarton lett a zenei élet központja. Haydn a hercegné számára komponált 6 miséje mellett 1807-ben *Beethoven* kapott a hercegtől mise komponálására szóló megbízást, 1804-től pedig a Mozart-tanítvány Johann Nepomuk *Hummel* (1778–1837) lett a

zenei élet vezetője. 1806-ban kottatári revízióval, leltárkészítéssel bízta őt meg a herceg, miközben az általa színpadra állított német operák, Singspielek az Esterházy-operajáték újabb virágkorát hozták el.

Amikor Bécs napóleoni megszállásakor 1809 májusában Haydn saját bécsi otthonában elhunyt, végrendelete értelmében az Esterházy hercegi családra szállt teljes zeneszerzői életműve. Az 1810-ben II. Esterházy Miklós kottatárába került *Joseph Haydn-hagyaték*, – mintegy 100 autográf kézirat, körülbelül 200 egykorú, Haydn műhelyében keletkezett másolat, 76 nyomtatott első kiadás –, számszerűen is tekintélyes, egész szerzői életműveket, vagy azok tekintélyes részeit is magába foglaló hercegi archívumba került.

J. N. Hummel

M. Haydn

F. X. Süßmayr

Melyek voltak az Esterházy zenei gyűjtemény fő egységei? A kismartoni egyházzene és az eszterházi operaüzem már „használaton kívüli” kottatárában, ahol 344 könyvtári egységet tett ki csupán Haydn elődjének, *Wernernek* az életműve, itt volt már a „másik” Haydn, az öt évvel fiatalabb testvéröccs, az 1806-ban elhunyt *Michael Haydn (1737–1806)* teljes életműve is: 118 kézirat, melyet II. Miklós életjáradék fejében vásárolt meg a zeneszerző salzburgi özvegyétől. De a gyűjtemény része volt a Mozart-tanítvány *Franz Xaver Süßmayr (1766–1803)* 70 kéziratból álló hagyatéka is, köztük 12 operával, kantátákkal, dalokkal, egyházzene művekkel, melyeket II. Miklós 1805-ben vásárolt meg udvartartása számára.

D. von Dittersdorf

J. G. Albrechtsberger

Haydn baráti körének, a zeneszerzővel együtt muzsikáló, vonósnégyesező tagjai voltak, ezért a herceg számára elsőrangú zenei referenciát jelenthettek *Karl Ditters von Dittersdorf* (1736–1809) és *Johann Georg Albrechtsberger* (1736–1809) művei. Dittersdorf öt operájának az Eszterháza számára megrendelt eredeti kézírata, továbbá a Beethoven tanáráként is tisztelt Albrechtsbergernek 227 darabos egyházzenei, kamarazenei hagyatéka is a zeneszerző özvegyétől megvásárolt zenei trófeaként került II. Esterházy Miklós zenei archívumába.

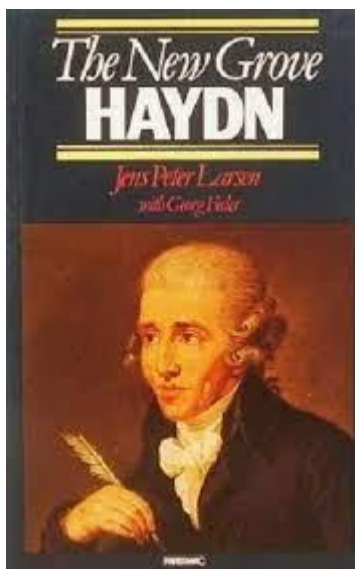
A bécsi klasszika első vonalához tartozó zeneszerzők életművének gondos megőrzése, archiválása a kismartoni zenei élet 1812 utáni, a napóleoni háborúk gazdasági dekonjunktúrájával összefüggő hanyatlása után is az udvartartás tiszteletreméltóan képviselt kötelességei közé tartozott. Még 1858-ban is jelentős összeget költöttek a zeneműveket felleltározó, összeállítójáról Zagitz-inventáriumnak nevezett jegyzék elkészíttetésére. Carl Ferdinand Pohl (1819–1887), Joseph Haydn első 19. századi monográfusa, 1878-ban kijött Haydn-monográfiájához még a kismartoni Esterházy Archívumban kutathatta a páratlan gazdagságú és egyben megőrzött Haydn-gyűjteményt.

V. Esterházy Pál édesapjával, Esterházy Miklós Pál herceggel (1869–1920)

1920-ban az I. világháború utáni trianoni békediktátum két ország területére szakította szét a valamikori Osztrák-Magyar Monarchia területén lévő Esterházy-örökséget. V. Esterházy Pál herceg (1901–1989) és az összes magyar u.n. „kettősbirtokos” magyar főnemes, a Széchényiek, Batthyányak, akiknek birtokai a két ország, immár Ausztria és Magyarország területére kerültek, még *a határok véglegesítése előtt* az anyaország területére próbálták átmenteni mozdítható műkincseiket. Kismartonból az ifjú Pál herceg és tanácsosai döntése nyomán – Viskolcz Noémi újabb kutatásai szerint – „több részletben Eszterházára vitték a levéltárat, valamint a hercegi hangszergyűjteményt és a kottákat...”⁷ A határ közeli Eszterházáról 1925-ben még biztonságosabb helyre, a Budai Várban lévő Esterházy Palotába szállították a műkincseket. Jens Peter Larsen (1902–1988) dán Haydn-kutató már a Tárnok utcai Esterházy Archívumban kutathatta a Budapestre szállított Esterházy-kottatárat.

⁷ VISKOLCZ Noémi: Az Esterházy hercegi levéltár 20. századi sorsa. - In: Bonarum Cultores Artium. Miskolci Egyetem BTK ATTI, Miskolc, 2020, 697-703. o.

Jens Peter Larsen: Haydn (1982)

A II. világháború végi bombázások az Esterházy Palotában is súlyos károkat okoztak. Az Esterházy műkincseket 1948 decemberétől szabályos *régészeti feltárással* hozták felszínre a Tárnok utcai palota több kilométeres pincerendszeréből. A kottatár szerencsés módon jó állapotban vészelte át a háborús katasztrófát, és 1949-ben, a főúri és egyházi gyűjtemények államosításakor a magyar nemzeti könyvtár kezelésébe került. Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Esterházy-gyűjteménye – részeként a Joseph Haydn-gyűjteménnyel⁸ – azóta is a bibliotéka egyik leggondosabban őrzött, legféléttetebb hagyatékaként szolgálja a hazai és a nemzetközi zenetudományi kutatást.

(Az illusztrációkat a Wikipédiáról,
a Harmónia Caelestis felvételét pedig a YouTube-ról vettük át.)

⁸ VÉCSEY Jenő: Haydn művei az Országos Széchényi Könyvtárban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959, 167 o.